Дмитро Я. Василюк

ОЦІНЮВАННЯ СПЕЦИФІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ ШЛЯХОМ БАГАТОВИМІРНОЇ ТИПІЗАЦІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті за допомогою математичного методу багатовимірного аналізу проведено типізацію регіонів України за показниками розвитку середнього класу. В результаті визначено 4 типи регіонів України, що мають особливості у формуванні середнього класу. Це підкреслює наявність регіональних відмінностей у даному процесі, на які доцільно орієнтуватися органам влади при розробці політики сприяння збільшенню частки середнього класу в українському суспільстві.

Ключові слова: *середній клас; багатовимірний аналіз; регіони України; соціальна політика держави.*

Рис. 2. Табл. 3. Літ. 19.

Дмитрий Я. Василюк

ОЦЕНКА СПЕЦИФИКИ РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗЛИЧИЙ РАЗВИТИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА ПУТЕМ МНОГОМЕРНОЙ ТИПИЗАЦИИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье с помощью математического метода многомерного анализа проведена типизация регионов Украины по показателям развития среднего класса. В результате определены 4 типа регионов Украины, имеющие особенности в формировании среднего класса. Это подчеркивает наличие региональных отличий в данном процессе, на которые целесообразно ориентироваться органам власти при разработке политики содействия увеличению доли среднего класса в украинском обществе.

Ключевые слова: *средний класс; многомерный анализ; регионы Украины; социальная политика государства.*

Dmytro Ia. Vasyliuk[1]

ASSESSMENT OF REGIONAL DIFFERENCES SPECIFICS OF MIDDLE CLASS DEVELOPMENT THROUGH MULTIVARIATE TYPIFICATION OF UKRAINE'S REGIONS

The article deals with typification of Ukraine's regions by criteria of middle class development using the mathematical method of multivariate analysis. As a result, 4 types of regions in Ukraine are determined, which have differences in middle class formation. This underlines the regional peculiarities of formation and development of middle class, and should be accounted by authorities while developing the policy on increasing the share of middle class in Ukrainian society.

Keywords: *middle class; multivariate analysis; regions of Ukraine; social policy of the state.*

Постановка проблеми. Європейський вектор розвитку українського суспільства неможливий без формування розвинутого середнього класу в Україні. Адже ще за часів античності давньогрецький філософ Аристотель вказував, що найбільш оптимальним та життєздатним суспільством є таке, в якій максимальну частку становлять «середні люди» – прототип модерного терміну «середній клас» [1, *507*].

Протягом 25 років незалежності середній клас українського суспільства так і не спромігся розвинутися до значної за чисельністю суспільної страти.

[1] Ivano-Frankivsk Institute of Management, Ukraine.

© *Дмитро Я. Василюк, 2016*

Економічна та політична нестабільність, регулярне коливання рівня доходів населення з тенденцією до зниження, знецінення національної валюти та інші негативні явища продовжують гальмувати розвиток середнього класу в Україні. Окрім того, гостро стоїть питання щодо ознак належності та методики обчислення частки середнього класу суспільства, адже ні вітчизняні, ні зарубіжні науковці досі не мають одностайної думки щодо даного питання. Наприклад, згідно з поясненням, що розміщено на офіційному сайті Бюро перепису населення США, вищевказаний інститут навіть не володіє офіційно затвердженим визначенням поняття «середній клас», тому не може чітко відповіти на питання, якою є його частка в американському суспільстві [19].

Пропозиції іноземних вчених-економістів та демографів щодо методів розрахунку частки світового середнього класу суттєво різняться, що не дивно, адже надзвичайно суттєво відрізняються й умови формування вищевказаної страти в різних державах. Враховуючи різноманітність рівнів доходів, освіти, зайнятості та інших критеріїв формування середнього класу в різних державах світу, доцільно припустити, що всередині окремо взятої держави також присутні суттєві відмінності щодо передумов розвитку середнього класу в різних регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій думці проблематика вивчення середнього класу активно розробляється переважно в соціологічній науці (Н.В. Коваліско [7], С.О. Макеєв [6], О.В. Симончук [15] та ін.).

Питання трансформації соціальних структур населення в контексті становлення середнього класу суспільства перебувають у фокусі досліджень М.М. Кіма [5], О.І. Крикун [8], І.О. Курило [10], Е.М. Лібанової [11] та ін.

В руслі економічної теорії, управління національним господарством та розвитку підприємництва багатогранні дослідження середнього класу на сучасному етапі мають О.А. Кролевець [9], Т.І. Лучко [12] та ін.

Проте, незважаючи на значні напрацювання щодо вивчення формування та розвитку середнього класу українського суспільства, дані процеси практично не розглядалися вченими в регіональному контексті. Це підкреслює актуальність розробки питання регіональних відмінностей формування середнього класу в Україні.

Метою дослідження є виявлення та аналіз регіональних відмінностей в умовах формування й розвитку середнього класу в Україні.

Цілі дослідження:

1) встановлення критеріїв оцінювання середнього класу в регіональному контексті, виявлення областей-лідерів та областей-аутсайдерів за кожним критерієм;

2) проведення типізації регіонів України за допомогою математичного методу багатовимірного аналізу з метою оцінки спільних та відмінних особливостей формування та розвитку середнього класу в різних областях України.

Основні результати дослідження. Для оцінювання середнього класу в регіональному розрізі проаналізовано низку критеріїв, що репрезентують головні сфери життєдіяльності суспільства, в яких відбуваються процеси формування та розвитку середнього класу в регіонах України. В узагальненому вигляді

такими сферами визначено: економічний розвиток регіону та рівень доходів населення, ринок праці, житлова сфера, освіта та наука, розвиток малого бізнесу та психологічна сфера (самоідентифікація). Для предметної характеристики розвитку середнього класу у кожній з наведених сфер обрано відповідні критерії оцінювання, що описуються конкретними статистичними показниками. Вихідні дані для розрахунку показників та аналізу взято з офіційних статистичних джерел [2–4; 13; 14; 16–18].

Узагальненим відносним індикатором розвитку економіки регіону є обсяг валового регіонального продукту (ВРП). Його розмір у розрахунку на 1 особу за місяць (ос./міс.) є найвищим у Києві (9116,8 грн/ос.), Дніпропетровській (3861,1), Київській (3332,3) та Полтавській (3330,2) областях. Найнижчі значення цього показника мають Чернівецька (1262,8), Тернопільська (1401,6), Закарпатська (1420,3) та Рівненська (1583,6) області [2].

Безпосереднім індикатором розвитку середнього класу в регіоні є заробітна плата найманих працівників. За її середньомісячним розміром виділяється столиця (5376 грн), Донецька (3858), Дніпропетровська (3641), Київська (3489) і Запорізька (3432) області. Найнижчі оклади отримують працівники у Тернопільській (2527 грн), Чернівецькій (2578), Херсонській (2617) та Чернігівській (2690) областях [17].

Про рівень розвитку регіональних ринків праці свідчать показники зайнятості та безробіття. Найкращі показники зайнятості мають Київ (62,6% населення у віці 15–70 рр.), Дніпропетровська (60,2), Харківська (59) та Запорізька (58,2) області. Найнижча зайнятість у Луганській (52,0), Тернопільській (52,9), Івано-Франківській (53,9) та Кіровоградській (54,2) областях [13].

Відсоткова частка безробітних у структурі економічно активного населення (за методологією МОП) найменша у Києві та Одеській області (6,7%), Харківській (7,8), Дніпропетровській та Київській (по 8%) областях. Найбільше безробітних у Житомирській та Полтавській (по 11,5%), Луганській (11,4%) і Тернопільській (11,3%) областях [4].

До важливих критеріїв розвитку середнього класу належить забезпеченість населення житлом. Розрахований показник забезпеченості населення житловою площею найвищий у Київській (20,2 м^2/ос.), Вінницькій (19,2), Чернігівській (18,1) та Черкаській (18,0) областях. Найменший – у Луганській (4,9), Донецькій (7,4) областях, Києві (12,7) та Закарпатській (14,0) області [4].

Відсоткова частка домогосподарств, що проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках, загалом у країні є достатньо високою і складає 94,3%. Найвищою вона була у Донецькій (99,7%) (дані станом на 01.01.2014), Івано-Франківській (98,7), Львівській та Чернігівській (по 97,5), Запорізькій (97,4) областях. Найменшою частка проживаючих в окремих квартирах та індивідуальних будинках була у Харківській (86,6) області, Києві (86,8), Київській (89,0) та Вінницькій (90,3) областях [16].

Як зазначалося вище, одним із головних критеріїв віднесення до середнього класу є рівень освіти населення. В першу чергу, до потенційних представників середнього класу відносять осіб з вищою освітою. Частка населення з повною вищою освітою найбільша в тих регіонах, в адміністративних цент-

рах яких зосереджена значна кількість ВНЗ – у Києві (38,2%), Одеській (30,3), Харківській (28,3) та Львівській (27,0) областях. Найменшою вона є у Закарпатській (8,5), Хмельницькій (13,1), Черкаській (14,0) і Житомирській (14,2) областях [15]. Якщо до цього показника додати ще частку населення з неповною вищою освітою, то до названих регіонів додадуться кілька східних областей. Сумарна частка осіб з повною та неповною вищою освітою складе в Києві – 52,7%, Харківській – 46,7, Дніпропетровській – 44,5, Донецькій – 44,3. Найнижча сумарна частка у Закарпатській (23,5), Івано-Франківській (27,6), Рівненській (29,4) і Тернопільській (30,7) областях [16].

Окремим критерієм розвитку середнього класу є людський потенціал у науці. Для його оцінювання розраховано частку докторів та кандидатів наук в ЕАН (економічно активному населенні). Як і в попередніх випадках, вирізняються регіони зі значним освітнім потенціалом: частка докторів та кандидатів наук (на 10 тис. ос.) найбільша у Києві (118,4), Харківській (63,4), Львівській (35,4) та Одеській (28,9) областях. Найменше дипломованих науковців у Луганській (8,2), Кіровоградській, Київській (по 9,7) та Житомирській (10,6) областях [18].

До «класичних» представників середнього класу відносять дрібних та середніх підприємців. У даному дослідженні для аналізу розвитку середнього класу в регіонах України використано розрахований показник частки власників бізнесу та члени їхніх сімей (на 100 тис. осіб ЕАН). Найвище значення цього показника зафіксовано в Києві (152,0), Кіровоградській (84,0) та південних областях: Миколаївській (87,0), Одеській (77,6) і Херсонській (72,0), найменше – у Донецькій (32,0), Луганській (32,3), Житомирській (34,4), Рівненській та Сумській (по 35,7) областях [3].

Певні труднощі виникли при виборі критерію для визначення рівня самоідентифікації населення з середнім класом. Адже, згідно з проведеними Держслужбою статистики обстеженнями, частка домогосподарств, які за оцінкою свого матеріального добробуту відносять себе до середнього класу надзвичайно мала: у Києві – 4,8%, Хмельницькій області – 1,8, Полтавській – 1,6, а в 10 регіонах таких домогосподарств не було зафіксовано взагалі [14]. В контексті аналізу формування середнього класу краще розглядати сумарну частку попереднього показника з показником частки домогосподарств, які за оцінкою свого матеріального добробуту відносять себе до небідних, але ще не представників середнього класу.

Отже, сумарна частка таких домогосподарств є найбільшою у Кіровоградській (86,5%) області, Києві (66,8), Житомирській (58,1), Полтавській (57,8) областях. Надзвичайно мала така частка у Закарпатській (1,1%), Черкаській (5,6), Херсонській (9,0) та Одеській (11,3) областях [14].

Для отримання узагальненої оцінки регіональних відмінностей у формуванні та розвитку середнього класу в Україні використано більшість з проаналізованих вище показників. Оцінку здійснено для виявлення типів (підтипів) регіонів України за подібністю критеріїв розвитку середнього класу. Для цього використано математичний метод багатовимірного аналізу.

Для проведення багатовимірної типізації (таксономізації) регіонів України обрано показники, наведені в табл. 1.

Таблиця 1. **Критерії розвитку середнього класу для багатовимірного аналізу,** *авторська розробка*

Сфера життєдіяльності	*Критерій оцінювання*	*Статистичний показник*
Економічний розвиток регіону та доходи	ВРП	1.1. Розмір валового регіонального продукту, грн/ос. в міс.
	Заробітна плата	1.2. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн
Ринок праці	Зайнятість	2.1. Зайняте населення, % до населення у віці 15–70 рр.
	Безробіття	2.2. Безробітне населення (за методологією МОП), % до ЕАН у віці 15–70 рр.
Житло	Житлова площа	3.1. Житлова площа житлових приміщень, $м^2$/ос.
	Окрема квартира чи будинок	3.2. Частка домогосподарств, що проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках, %
Освіта та наука	Вища та неповна вища освіта	4.1. Частка населення з повною та неповною вищою освітою, % до населення у віці 6 р. і більше
	Науковці	4.2. Частка докторів та кандидатів наук, на 10 тис. осіб населення у віці 6 р. і більше
Розвиток малого та середнього бізнесу	Власники бізнесу	5.1. Частка власників, засновників підприємств та членів їхніх сімей, на 10 тис. осіб економічно активного населення
Самоідентифікація	Самоідентифікація за рівнем матеріального добробуту	6.1. Частка домогосподарств, які за оцінкою свого матеріального добробуту відносять себе до середнього класу та до небідних, але ще не представників середнього класу, %

Після стандартизації даних здійснюється класифікація об'єктів шляхом багатовимірного аналізу. В результаті побудовано граф «дерево поєднань» (рис. 1). Отриманий граф розчленовано на 4 підграфи, що утворюють окремі типи регіонів України за критеріями розвитку середнього класу (табл. 2). Четвертий підграф, що об'єднує 21 регіон України, поділений на 5 частин, кожна з яких включає регіони, подібні між собою за індикаторами розвитку середнього класу. Типи та підтипи регіонів України за критеріями розвитку середнього класу зображено картосхемі (рис. 2).

Виокремлення м. Київ в окремий тип зумовлене істотними відмінностями за усіма обраними показниками, про що свідчить велика таксономічна відстань на «дереві поєднань» (рис. 1). Як правило, ці відмінності на користь столиці, однак показники розвитку житлової сфери в Києві є одними з найгірших у країні.

ІІ-ий тип регіонів утворили 2 східні області – Донецька та Луганська. Це зумовлено кількома причинами. Як зазначалося вище, в сучасних умовах ведення бойових дій, будь-яка статистична інформація викликає справедливі сумніви, і наведені за 2014 р. дані не будуть актуальними для 2015 року. Крім цього, в таких умовах оцінювання економічних, соціальних чи інших умов та чинників розвитку середнього класу навряд чи може бути адекватним. Однак, об'єднання цих областей в один тип зумовлене близькими значеннями більшості показників. Зокрема, нижчим за середні по Україні рівнем зайнятості

та, відповідно, високим рівнем безробіття, найнижчими показниками забезпеченості житловою площею, низькими показниками кількості науковців та низькою часткою підприємців.

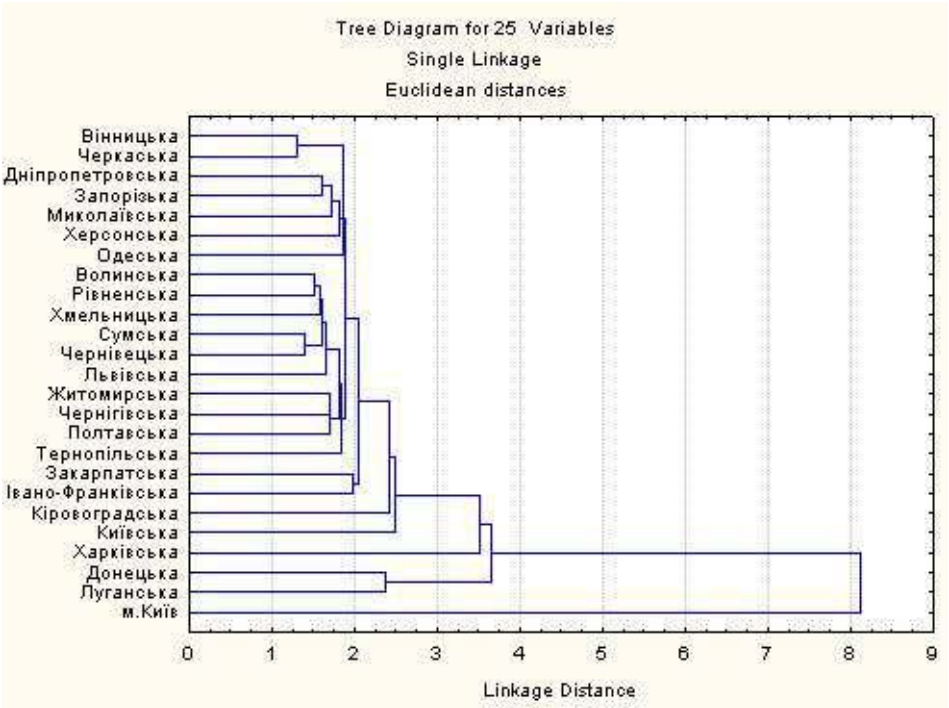

Рис. 1. **Граф «дерево поєднань» багатовимірної таксономізації регіонів України за показниками розвитку середнього класу,** *авторська розробка*

Таблиця 2. **Типи та підтипи регіонів України за критеріями розвитку середнього класу, виділені методом «дерева поєднань»,** *авторська розробка*

Тип (підтип)	*Склад типу (підтипу)*
I	м. Київ
II	Донецька, Луганська
III	Харківська
IV	*21 регіон*
IVа	Вінницька, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Одеська
IVб	Волинська, Рівненська, Хмельницька, Сумська, Чернівецька, Львівська, Житомирська Чернігівська, Полтавська, Тернопільська
IVв	Івано-Франківська, Закарпатська
IVг	Кіровоградська
IVґ	Київська

III-ий тип утворює Харківська область. Цей регіон значно відрізняється низкою індикаторів. Передусім, це високий рівень зайнятості та низький рівень безробіття. Крім того, відносно низькою є частка домогосподарств, що

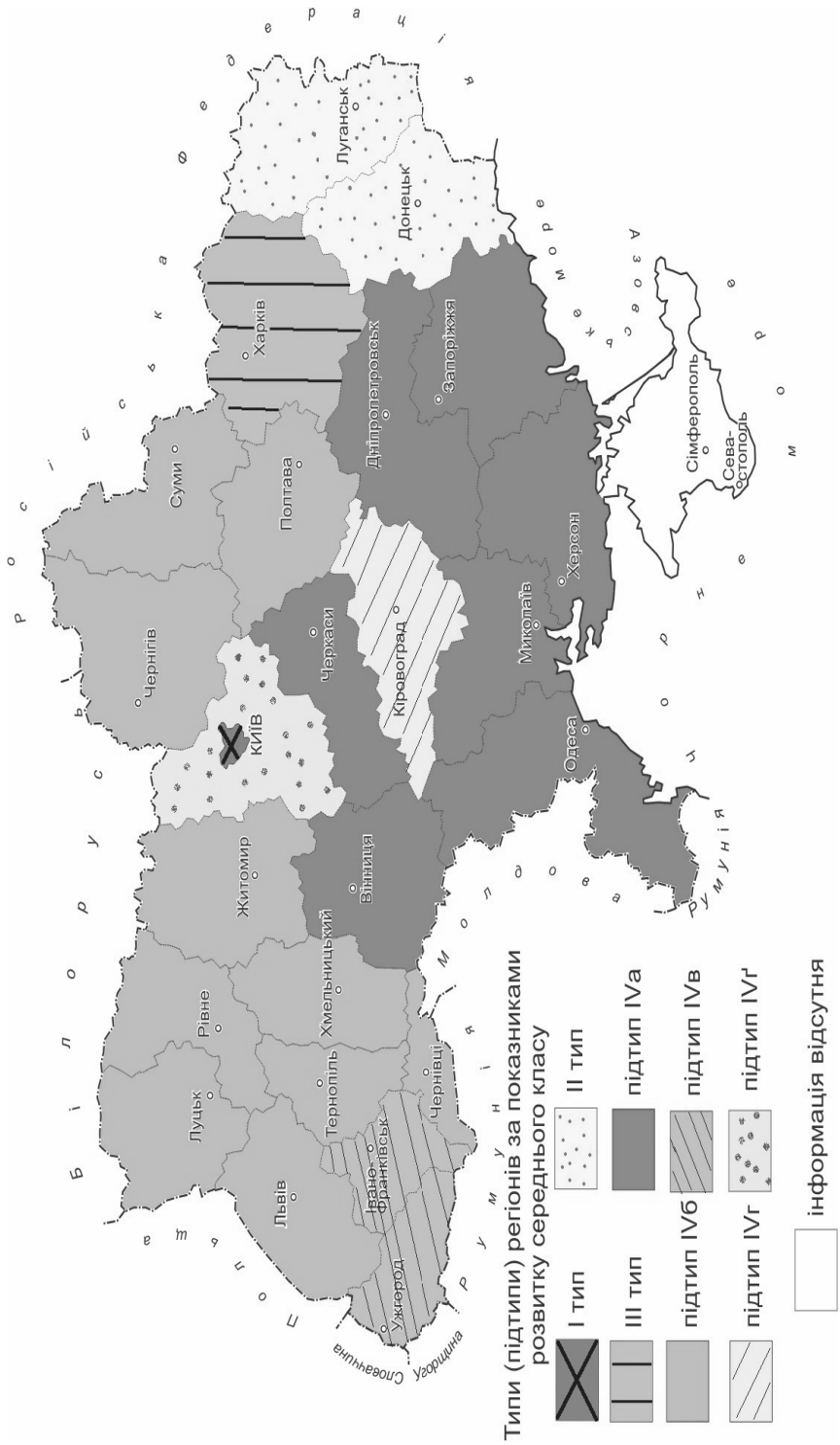

Рис. 2. **Типізація регіонів України за показниками розвитку середнього класу (метод багатовимірного аналізу),** *авторська розробка*

проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках. Відмінними від решти регіонів є високі показники освіченості та кількості науковців.

Решта регіонів України (крім АР Крим та м. Севастополь), на підставі проведеної таксономізації за індикаторами розвитку середнього класу, відносяться до IV-ого типу. Це означає, що виокремлені перші три типи набагато більше відрізняються між собою та від решти регіонів, ніж області IV-ого типу різняться між собою. Іншими словами, умови та індикатори формування та розвитку середнього класу відносно мало відрізняються між собою на більшій частині території країни, за виключенням столиці та 3 східних областей.

У зв'язку з тим, що IV-ий тип утворює 21 регіон, для ґрунтовнішої оцінки умов та індикаторів розвитку середнього класу його поділено на 5 підтипів: IVа, IVб, IVв, IVг, IVґ (рис. 1, табл. 2, рис. 2).

Підтип IVа об'єднує 2 центральні (Вінницька, Черкаська) та 5 південно-східних (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька) областей України.

В усіх областях цього підтипу (крім Дніпропетровської) показник ВРП на 1 особу є нижчим за середній по країні (причому суттєво нижчим у Херсонській та Вінницькій), аналогічні співвідношення властиві й показникам середньомісячної заробітної плати. Показники зайнятості в областях цього підтипу є середніми та трохи вищими середніх по країні, подібна ситуація і з безробіттям – лише 2 центральноукраїнські та Херсонська області мають дещо вищий його рівень.

Усім областям підтипу IVа властивий вищий за середній показник забезпеченості житловою площею, а за часткою домогосподарств, що проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках, знову виокремлюються Вінницька, Черкаська та Херсонська області, в яких цей показник є гіршим, ніж в інших областях цього підтипу та в середньому по Україні. Близькими до середніх є показники частки осіб з вищою освітою, натомість суттєво нижчими є відносна кількість осіб з науковими ступенями (крім Одеської області). Достатньо високою є частка осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю, особливо у південних областях.

Загалом головними відмінностями підтипу IVа є відносно сприятлива ситуація на ринку праці, у житловій сфері та частково відносно високий рівень розвитку підприємництва.

Підтип IVб об'єднує 10 областей, здебільшого заходу та півночі України. Цим областям притаманні дуже низькі показники ВРП на 1 особу (крім Полтавської) та низькі рівні зарплат. Так само нижчими за середні є рівень зайнятості населення (крім Чернігівської). Відповідно рівень безробіття в більшості областей цього підтипу є високим (крім Львівської та Чернівецької областей).

Оскільки в більшості областей підтипу IVб домінує сільське населення, показник забезпеченості житловою площею є вищим за середній по країні, аналогічно високою є частка осіб, які мешкають в окремих квартирах та індивідуальних будинках (лише у Волинській області обидва показники є низькими). Більшості областям властиві низькі показники освіченості (крім Львівської та Сумської областей) та низька частка науковців (крім Львівської

області). Достатньо низькою є частка власників бізнесу та членів їхніх сімей (крім Львівської та Полтавської областей). Натомість відзначимо достатньо високий рівень самоідентифікації населення, що відносить себе до небідних, але ще не представників середнього класу, – від 1/3 до 1/2 населення.

Загалом, даний підтип характеризується низькими показниками економічного розвитку та науково-освітньої сфери, складною ситуацією на ринку праці, однак відносно високим рівнем забезпеченості житлом.

Підтип IVв складають Івано-Франківська та Закарпатська області. Для цих областей характерним є низькі показники ВРП на 1 особу та заробітної плати. Дещо нижчими за середні по країні є показники зайнятості, однак відносно кращою є ситуація з безробіттям. Дані області мають відносно високий рівень забезпеченості житловою площею та часткою проживаючих в окремих квартирах та індивідуальних будинках. Низькими є частка осіб з вищою освітою та частка науковців, натомість достатньо високою є частка власників бізнесу та членів їхніх сімей. Частка населення, що відносить себе до небідних, але ще не представників середнього класу, є найнижчою з-поміж усіх виділених типів (підтипів).

До підтипу IVг входить Кіровоградська область. Головними критеріями, за якими ця область утворила окремий тип є складна ситуація на ринку праці, дуже низька частка науковців, відносно високий рівень підприємницької активності та найбільша у країні частка осіб, що ідентифікують себе з небідними, але ще не представниками середнього класу.

Підтип IVґ утворює Київська область. Регіон тісно пов'язаний зі столицею, як в економічному, так і в соціальному відношенні, тому показники розвитку середнього класу в ньому істотно відрізняються від показників розвитку інших областей. Зокрема, Київська область має вищі показники економічного розвитку, кращу ситуацію на ринку праці, найкращий в країні показник забезпеченості населення житловою площею, середній рівень освіченості, низький (внаслідок близькості Києва) відсоток науковців та високий показник залученості у підприємницьку діяльність.

Узагальнений аналіз виокремлених типів та підтипів регіонів України за критеріями розвитку середнього класу подано у табл. 3.

Таблиця 3. **Порівняльне оцінювання типів (підтипів) регіонів України за критеріями формування та розвитку середнього класу (в порівнянні із середньоукраїнськими показниками),** *авторська розробка*

Сфера / Тип (підтип)	Економічний розвиток регіону та доходи	Ринок праці	Житло	Освіта та наука	Розвиток малого та середнього бізнесу	Самоідентифікація
I тип	+ +	+ +	– –	+ +	+ +	+ +
II тип	+	– –	–	–	– –	–
III тип	–	+ +	=	+ +	=	–
підтип IVа	–	=	+	=	+	–
підтип IVб	– –	–	+	–	–	+
підтип IVв	– –	=	+	– –	–	– –
підтип IVг	– –	–	+	–	+	+ +
підтип IVґ	+	+	+	–	=	–

У табл. 3 значення показників, що загалом відповідають середньому по країні, позначені знаком «=». Знаки «+» і «+ +» означають кращі умови розвитку середнього класу у конкретній сфері життєдіяльності за вибраними показниками в порівнянні з країною загалом, а «–» і «– –» – гірші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Згідно з проведеним аналізом виділено 4 типи регіонів України, що характеризуються певними відмінностями. Зокрема, І-ому типу (м. Київ) притаманні відносно високі рівні економічного розвитку та доходів населення, задовільна ситуація на ринку праці, значна частка осіб з вищою освітою та кандидатів наук, відносно значна частка малих та середніх підприємців, високий рівень самоідентифікації з небідним населенням та дуже низький рівень забезпеченості житлом.

Регіонам ІІ-ого типу (Донецька та Луганська області) властиві вищі від середнього рівні економічного розвитку та доходів населення. Проте виявлено негативні тенденції за усіма іншими обраними критеріями розвитку середнього класу (зокрема, найгірші зафіксовано на ринку праці та в аспекті залученості до малого та середнього підприємництва). Для ІІІ-ого типу (Харківська область) головними відмінними рисами є сприятлива ситуація на ринку праці, високий рівень освіченості та значна частка науковців. IV-ий тип об'єднує решту (21) регіонів України – це означає, що в більшості регіонів країни відмінності у критеріях розвитку середнього класу загалом є невеликими. В регіонах IV-ого типу сприятливими є лише критерії забезпеченості житлом, натомість економічний розвиток та рівень доходів є набагато нижчими, ніж в середньому по країні.

У подальшому органам державної та регіональної влади доцільно формувати спеціальну політику розвитку середнього класу для виокремлених типів регіонів України, виходячи з їх вищевказаних особливостей.

1. *Аристотель.* Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.

2. Валовий регіональний продукт за 2013 р.: Експрес-випуск від 30.03.2015. – К.: Державна служба статистики України, 2015 // www.ukrstat.gov.ua.

3. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. 2013: Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014 // www.ukrstat.gov.ua.

4. Житловий фонд України у 2014 році: Стат. бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2015 // www.ukrstat.gov.ua.

5. *Кім М.М., Чатченко Т.В., Деформ С.Ю.* Роль розподілу доходів населення в формуванні та функціонуванні середнього класу // Вісник ХНУ.– 2009.– №869. – С. 18–25.

6. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / Под ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2003. – 258 с.

7. *Коваліско Н.В.* Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення: Монографія. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с.

8. *Крикун О.І.* Розвиток середнього класу в Україні: оцінка параметрів та тенденцій: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика. – К., 2009. – 18 с.

9. *Кролевець О.А.* Державне регулювання доходів населення в контексті формування середнього класу: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством. – Донецьк, 2010. – 20 с.

10. *Курило І.О.* Освітньо-професійна стратифікація як домінанта соціальних відмінностей та її роль у людському розвитку // Україна: аспекти праці.– 2014.– №1. – С. 42–47.

11. *Лібанова Е.М.* Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання // Український соціум.– 2003.– №1. – С. 146–164.

12. *Лучко Т.І.* Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.01.01 – Економічна теорія. – Харків, 2005. – 21 с.

13. Ринок праці у 2014 році: Доповідь. – К.: Державна служба статистики України, 2015 // www.ukrstat.gov.ua.

14. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. 2014: Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014 // www.ukrstat.gov.ua.

15. *Симончук О.В.* Середній клас у соціальній структурі українського суспільства // Структурні виміри сучасного суспільства: Навч. посібник / За ред. С. Макєєва. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 209–243.

16. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 році: Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014 // www.ukrstat.gov.ua.

17. Україна у цифрах. 2014: Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015 // www.ukrstat.gov.ua.

18. Фахівці вищої кваліфікації України у 2014 році: Доповідь. – К.: Державна служба статистики України, 2015 // www.ukrstat.gov.ua.

19. Frequently asked questions / USA Census // www.census.gov.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2015.